

Simon József:

Középkor a széljegyzeten

Borbély Gábor: *Civakodó angyalok – Bevezetés a középkori filozófiába*¹

Borbély Gábor: *Civakodó angyalok – Bevezetés a középkori filozófiába* (Akadémiai Kiadó, Budapest, 2008) című kötetét nagy örömmel veheti kézbe minden magyarajkú olvasó, aki érzékeny a filozófia történetének középkori szakaszára. A középkori filozófia történetét illetően ugyanis ez az első átfogó ígénnel megírt magyar nyelvű könyv – még akkor is, ha az alcímet szem előtt tartva bevallottan bevezetés jellegű művel van dolgunk. Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy *először* lát nyomdafestéket olyan monográfia nyelvünkön, amely a középkori filozófia nagy és kevésbé ismert, ám néha annál érdekesebb alakjairól rendkívül korrekt összefoglalás nyújt. Ráadásul a ragyogóan eltalált kompozíción túl Borbély elemzései nem ritkán meg is haladják a középkori filozófiára vonatkozó bevezetés nem lebecsülendő feladatának színvonalát. A szerző nem hallgatja el, hogy műve az Akadémiai kézikönyvek sorozat *Filozófia* kötetében olvasható Középkori filozófia terjedelmes fejezet átdolgozott változata. Az átdolgozás mikéntjének bemutatásáról ezúttal lemondunk, meghagyjuk azt a következő évtizedek Borbély-filológusai számára.

Első látásra meghökkentőnek tűnhet, hogy a *Civakodó angyalok* alcíme azt ígéri, hogy a teljes középkori filozófiát tárgyalja. Ehhez képest Borbély Canterbury-i Szent Anzelm gondolkodásának bemutatásával kezd. A kérdés, miszerint nem lett volna-e helyesebb a *Bevezetés a skolasztikus filozófiába* alcímet adni a kötetnek, mégsem helytálló, aminek oka nem más, mint hogy a skolasztikus filozófusok tárgyalása közben nagyszámú exkurzus-szerű részt találunk mindenekelőtt Szent Ágoston és Boethius filozófiájával kapcsolatban. Érdekes módon e kitérők oly jól sikerültek, hogy az olvasóban egyáltalán nem kelt hiányérzetet az, hogy a *Civakodó angyalok* alapján akár azt is gondolhatná, hogy a középkori filozófia csak a 11. század végén kezdődik.

A kötet kompozícióját tekintve pontosan juttatja érvényre a skolasztikus filozófia hangsúlyos témáit és tendenciáit. A 21 fejezet jól kivehetően három nagy csoportra oszlik. *Egyfelől* külön hosszú fejezetet kapnak a meghatározónak tekinthető filozófusok: Canterbury-i Szent Anzelm, Petrus Abaelardus, Aquinói Szent Tamás, Johannes Duns Scotus, William Ockham. Ezek tárgyalása korrekt és az egyes szerzők esetében kiemelt témák valóban a legjelentősebb filozófémákról

1 Borbély Gábor: *Civakodó angyalok – Bevezetés a középkori filozófiába*, Akadémiai Kiadó, Bp, 2008.

szólnak. Külön ki kell emelnünk, hogy Borbély jó érzékkel ismerteti és – adott esetben – hagyja abba olyan komplex témák bemutatását, mint az univocitás problémaköre Duns Scotusnál vagy a nyelvfilozófiai kérdéskör William Ockham esetében. *Másfelől* külön kisebb terjedelmű fejezetet kapnak bizonyos szerzők és szerző-csoportok: Albertus Magnus, Bonaventura, Johannes Buridanus, Sigerus de Brabantia - Boethius de Dacia, a 13. századi teológusok, a Duns Scotus és Ockham közötti filozófusok (William of Alnwick, Petrus Aureoli, Richardus de Camsale stb.), Ockham követői és vitapartnerei (Gualterus Burley, Gualterus Chatton, Adam Wodeham, Robert Holcot). Itt azt figyelhetjük meg, hogy a kompozíció szempontjából Albertus Magnus, Bonaventura vagy Buridan egy sorba kerül olyan sokkal kevésbé ismert és másodvonalbeli gondolkodóknak tartott filozófusokkal, mint pl. Adam Wodeham. *Harmadrészt* a középkori filozófia institutionális, politikai és kulturális kontextusával foglalkozó fejezetek alkotják Borbély könyvét: filozófiai iskolákra, fordításokra és az Arisztotelész-recepcióra, elitélő határozatokra (13-14-15. század) vagy épp Oxford és Párizs filozófiai alapállásának viszonyára tér ki a szerző.

A középkori filozófia épületének szilárdságát biztosító nagy fejezetek a kisebb szerzők és az institutionális feltételek kötőanyaga segítségével szép egésszé állnak össze. Ezen felül különösen imponáló az általam második csoportba sorolt filozófusok bemutatása. Borbély láthatóan igencsak kedveli a 14. század elejének kevésbé ismert, a Scotus és Ockham közötti átmenetként tekintett kor gondolkodóit, és ezt a rajongást csak helyeselhetjük. Petrus Aureoli szkeptikus-ízű gondolatmenetei a nem-létező dologról alkotott intuitív ismeret lehetőségét illetően vagy az Ockham-borotva elvet Ockham előtt megfogalmazó Richard of Camsale gondolatainak részletesebb ismertetése mindenképp jogos és esetleg jobban megfelelelhet mai filozófiai ízlésünk számára, mint a „nagy gondolkodók” egyes filozófáinak klisé-szerű taglalása. Hasonlóképpen érezhető, hogy szintén a szerző kedvenc témái közé tartoznak az Ockham-kortárs oxfordi bölcsélet kevésbé ismert filozófusai. Borbély érthetően vezeti fel a 14. század elején Oxfordban kiformalódó filozófiai viták alapvonalait, az itt megfogalmazódó Scotus- és Ockham-kritikák e kifinomult belterjes világát. Intuitív és absztrakt ismeret, intencionális tárgyak és objektív létezés, reduktív ontológiák és a hit logikája: e kevésbé ismert filozófusok évszázadokra kijelölik a kései skolasztika gondolati lehetőségeit és terminológiáját. Az oxfordi filozófia Párizs felé történő exportja a párizsi egyetem elitélő határozatai alapján kerül bemutatásra, majd olyan filozófiatörténeti fejlődésvonalakra mutat rá Borbély, mint hogy a 14. század második felének Oxfordjában már a realista felfogás érvényesül, vagy arra, hogyan vesztik el teoretikus jelentésüket a 15. századra a nominalista-moderna és realista-antiqua felfogások, és hogyan válnak egyre inkább kultúrpolitikai motiváltságúakká.

Mindaz, amibe tartalmi szempontból mégis bele lehetne kötni, már pusztán bizonyos problémák finomra hangolásához vezetne. Aquinói kérlelhetetlen realista beállítása vagy Scotus formális distinkciójának tárgyalása bizonyára szörszálhasogatóbb módon is megtörténhetett volna: e témákkal kapcsolatban más értelmezési lehetőségeket is felkínál a középkori filozófia. Hisz nem éppen Scotus filozófiájának Aquinóinál jóval realistább jellege – más megfogalmazásban: e konzervatív vonás – teszi-e azt lehetővé, hogy az emberi akarat szinkrón possibilitások közül választ-hasson – más megfogalmazásban: modern akarattá váljon? Borbély monográfiája nem tart igényt a skolasztikus filozófia kizárólagos értelmezésére: nagyszerűen alkalmas jövőbeli, egyéni színezetű értelmezések és *szörszálhasogatások* – figyelem: skolasztikus filozófiával kapcsolatban ez kifejezetten pozitív tevékenység! – ösztönzésére és kontrolljára is.

A kötet formai szempontból legfeltűnőbb ismertetőjegye a margináliák tudatosan vállalt merész alkalmazása. Az Előszóban arról értesülünk, hogy Borbély széljegyzeteit nem pusztán azért vezeti be, hogy azok „*emlékeztessenek a középkor egyik [...] könyvészeti technikájára*”². A történeti igazolás mellett a praktikus sem állja meg a helyét: nem az olvasó tájékozódásának elősegítését szolgálják a lapszéli megjegyzések. Hanem: „*Alapvető funkciójuk az, hogy röviden reflektáljanak a szövegben foglaltakra vagy egyszerűen magára a szövegre, s az értelmezés újabb rétegét mutassák meg a nyitott és ironiára fogékony olvasónak.*” Idézzünk fel néhányat a legprovokatívabb margináliákból! Roscellinus egy levelére utalva az Abaelardus-fejezetben ezt olvassuk a lap szélén: „*Az igazságosság nem pusztán a farkától, hanem nyelvétől is megfosztja Abaelardust*” (63.o.). Abaelardus kasztrálásának az Heloise-történetből ismert tényére reflektálva ismét csak egy Roscellinus-részlet ad alkalmat a következő megjegyzésre: „*Tökéletes ház tök-életlen Péter*” (64.o.). A latinban az 'imperfectum' kifejezésben nyilvánvalóan nem jelenik meg a szerző által a lap szélére felvezetett, egy filozófiatörténeti összefoglalás elvárt stílusát mindenképpen megsértő poén. A 97. oldalon, Abaelardus vallási dialógusának elemzésekor a vallási bizonyosság megítélésének a pogány filozófus szájába adott dilemmája esetében a „*Ki a hülye, én vagy te?*” kérdést teszi fel szerzőnk a margón. A 154. oldalon a létpredikátum Aquinói *De ente et essentia*-jában megfogalmazott felfogása mellett az „*Aquinói Szent Tamás tényleg a Fulham balösszekötője volt?*” megjegyzésbe ütközünk, majd a 179. oldalon Bonaventura illumináció-elméletével kapcsolatban

2 Pedig szerzőnk jól kivehetően archaizál is: amikor például a teológus Abaelardus bemutatásakor a „*Clairvaux-i Bernát szervezkedik, Abaelardus helyzete pedig tarthatatlanná válik*” megjegyzést teszi – az olvasó önkéntelenül is keresi a jelenetet ábrázoló miniatúrát az előtte fekvő 15. századi kódexben, pedig az „csak” az illusztráció nélküli *Civakodó angyalok*-kötet.

gasztronómiai útmutatás igazítja el az olvasót: „*Ágoston párolva, friss arisztotelészi fogalmakkal megspékelve*”.

Vajon mi legitimálja Borbély Gábor illetén lapszéli megjegyzéseit? E sorok írójától távol áll a szakirodalmi stílus bármiféle morális számonkérése; sőt, a recenzens meggyőződése szerint egységes stílus jellemzi a *Civakodó angyalok*-at. Az ironikusnak szánt és legtöbbször valóban sikerülten ironizáló margináliák használata mellett szóló legfontosabb motívum talán a középkori kultúra egyfajta hermeneutikai hozzáférhetetlenségében rejthet. Valószínűleg az európai kultúrtörténet egyik szakaszában megfogalmazott életvilágbeli (de akár értelmiségi) öndefiníciók sem állnak távolabb *mai* hétköznapi (de akár értelmiségi) önmegértésünktől, mint a középkoréi. Egy antik dráma kétségkívül jelentéstelibb számunkra, mint egy középkori misztériumjáték. Bár nem lehetünk arra vonatkozóan is ilyen biztosak, hogy az intencionális objektumok Duns Scotusnál vagy Petrus Aureolinál olvasható elméletei és mai teoretikus filozófiai problémáink között is nagyobb szakadék tátong, mint Platón és ugyanezen problémáink között. A hozzáférhetőség problematikusága mindenképp ösztönzően hathatott a margináliák stílusára. Mindez az értelmezések szabadságát implikálja, amit szintén vaskosan jeleznek a lapszéli megjegyzések. Talán e megjegyzések egyfajta apológiáját tartalmazza a 301. oldal margóján olvasható – nem a legeredetibb, de találó – szójáték. A tárgyalt probléma az, hogy vajon Ockham milyen választ ad arra a kérdésre, hogy tévedhetetlen-e az intuitív ismeret. Egyes szöveghelyei szerint Isten felkeltheti a nem-létező objektumról alkotott intuitív ismeretet, más szöveghelyei ez ellen szólnak. Borbély széljegyzete:

Olvasatok.
Vagy ezt vá-
laszolta erre,
vagy nem ezt.
Olvassatok

És mi más üzenete is lehetne egy filozófiatörténeti bevezetésnek?